

Wojciech Jerzy Górczyk
Muzeum Romantyzmu w Opinogórze

Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600

Abstrakt.

Artykuł przedstawia lokalizację i funkcje kościołów i kaplic w Ciechanowie, które powstały przed rokiem 1600. Omówienie tego tematu następuje z pewnymi trudnościami ze względu na brak źródeł pisanych oraz brak badań archeologicznych. Należy też uwzględnić i sprostować informacje, które weszły do obiegu naukowego i co gorsza nadal funkcjonują w świadomości a są skutkiem fałszerstwa dzisiaj znanego jako „Mistyfikacja Ciechanowska” zdemaskowanego i opisanego przez H. Rutkowskiego (H. Rutkowski, *Rocznik ciechanowski jako mistyfikacja*, „Kwartalnik Historyczny” Nr 4/1991, s. 75-82.)

W omawianym okresie w Ciechanowie wzniesiono dziewięć świątyń, wliczając w to domniemaną drewnianą kaplicę benedyktyńską z II poł. XI w. i kaplicę zamkową oraz drewniane kościoły mariacki i augustiański w XVI w. zastąpione murowanymi. Do dnia dzisiejszego przetrwały tylko dwa późnogotyckie kościoły z XVI w., pseudobazylika i kościół augustiański. Oba w zmienionej nieco formie. W kościele mariackim cały wystój wewnętrzny, łącznie z sufitem został zmieniony na przestrzeni od XIX do XX w. a także zewnętrzna elewacja od strony południowej. W kościele augustiańskim zmianie uległo wnętrze oraz rozebrano obie nawy boczne. Znana jest też lokalizacja dwóch dalszych świątyń, czyli kościoła św. Małgorzaty i kaplicy zamkowej p.w. św. Stanisława. Znana jest także ewentualna lokalizacja domniemanej rotundy. Zaś w przypadku kościołów św. Piotra i św. Ducha, lokalizacja pozostaje tylko w sferze przypuszczeń. Z dokumentów zachowanych w archiwach można wnosić, że w omawianym okresie istniała w Ciechanowie tylko jedna parafia, aczkolwiek od XV w. do XVII w. główną świątynią miasta, obok kościoła parafialnego (mariackiego), był kościół św. Małgorzaty. Aktualny stan badań każe nam przypuszczać, że kościół św. Piotra od samego początku był tylko kościołem tymczasowym, funkcjonującym tylko w czasie wznoszenia murowanej pseudobazyliki.

Źródła dotyczące kościołów ciechanowskich z reguły pochodzą z końca XVI w i XVII w. Są to głównie materiały z Archiwum Diecezjalne Płockie w Płocku, *Acta episcopalia*, Zasoby Specjalne Biblioteki Narodowej (ZbSpBN), które wykorzystwała Zofia Kratochwil w swojej pracy o ciechanowskich augustianach, oraz Zasoby Archiwum Głównego Akt Dawnych- AGAD ASK dz. XLVI 139, k 27-29 (5001-503) oraz AGAD Zakroczymskie Grodzkie Wieczyste, nr 73 k. 261-262.

Bogate materiały źródłowe dotyczące klasztoru augustianów w Ciechanowie znajdują się w Archiwum Państwowym w Krakowie, zespół *Augustiana*, niestety dokumenty zawierają materiały z XVIII i XIX w., więc nie można informacji tam zawartych przenieść bezpośrednio na czasy wcześniejsze.

W artykule wykorzystano także źródła z wieku XVII, a nawet XVIII w przypadku braku źródeł wcześniejszych.

1. Kaplica Benedyktynów z II poł. XI wieku (?)

Już na wstępie należy zaznaczyć, że istnienie XI wiecznej drewnianej kaplicy na „farskiej górze” w Ciechanowie, w miejscu, gdzie dzisiaj znajduje się zakrystia kościoła farnego jest tylko domniemaniem. Jerzy Gaczyński utrzymuje, że badania archeologiczne przeprowadzone w latach 20 ubiegłego wieku przez Erazma Majewskiego¹ wskazują, że w miejscu dzisiejszej zakrystii kościoła farnego znaleziono pozostałości kamiennej rotundy z I poł. XI w. J. Gaczyński umieszcza także dokładny plan i opis tej rotundy. Jednak cały problem polega na tym, że J. Gaczyński powołując się na E. Majewskiego nie pisze, o jaką konkretnie pracę E. Majewskiego chodzi, bądź też, jaki dokument potwierdzałby, że E. Majewski takie badania przeprowadził i gdzie, ewentualnie, wyniki tych badań się znajdują i skąd o nich wie sam Gaczyński. Analizując publikacje E. Majewskiego, można zauważyć, że archeolog ten nigdzie nie wspomina, aby kiedykolwiek prowadził takie badania w Ciechanowie. Brak jakichkolwiek śladów tych badań, również, w archiwum PAN czy Instytucie Archeologii UW, a tym bardziej wyników takich badań. Te fakty każą nam jednoznacznie uznać, że informacja podana przez J. Gaczyńskiego jest tylko i wyłącznie konfabulacją. Stanisław Suchodolski kategorycznie stwierdza, że informacje dotyczące kamiennej rotundy są tylko wytworem fantazji J. Gaczyńskiego, co gorsza wzbogaconym o fałszerstwa tegoż Gaczyńskiego

¹ J. Gaczyński, *Zagadki kamiennych rotund*, [w:] Mazowsze Ciechanowskie - Moja Mała Ojczyzna, A. Kociszewski (red.), Ciechanów 1996, s. 82-84.

(sfalszował list o rzekomych znaleziskach archeologicznych)². Historycy piszący o kamiennej rotundzie z I poł. XI w. powołują się tylko na Gaczyńskiego i nie są w stanie podać, i nie podają, jakie badania potwierdzają istnienie pozostałości rotundy z I poł. XI w. w Ciechanowie³.

Można jedynie przypuszczać, że w podczas budowy zakrystii w 1921 r.⁴ przy kościele farnym w Ciechanowie być może natrafiono na ślady wcześniejszej budowli, co jednak nie jest pewne. Nie przeprowadzono żadnych badań archeologicznych, stąd pozostaje tylko domniemanie, co do czasu powstania tej domniemanej budowli, jej przeznaczenia, jak i samego jej istnienia. Sprawy nie ułatwia fakt, że do tej pory na farskiej górze przeprowadzono jedynie archeologiczne badania sondażowe⁵.

Można przyjąć, że w Ciechanowie była kaplica wzniesiona przez Benedyktynów z Mogilna ale najwcześniej w II poł. XI w. i z całą pewnością nie kamienna rotunda a drewniana kaplica⁶. Za taką koncepcją, że w II poł. XI w. mogła w Ciechanowie powstać kaplica benedyktynów mogileńskich, przemawia fakt, że Ciechanów jest wymieniony w „falsyfikacji mogileńskiej”⁷. Widnieje tam zapis: *Et hec sunt nomina castrorum: Grudenczch, Zacroczin, Syrozch cum medio theloneo per fluvium Bug; Ripin, Scechin, Seprch, Nowum Radcecz, Oszelzch, Zyremdzco, Cechonow, Stolpsco, Grebezco, Nasylsco, Wyszegrod, Ploczch, Dobrzin, Wlodislaw, Przypusth, Plonzch; in Llonzin decem marcas, in Sbuczimir septem marcas, in Sarnow duas marcas et dimidiam, in Rospir septem marcas*⁸. Można, zatem przypuszczać, że Benedyktyni w II poł. XI w. wzniesli w Ciechanowie świątynię. Była to zapewne niewielka kaplica z drewna. Można także domniemywać, że była ona pod wezwaniem św. Wojciecha i stąd powstało lokalne podanie, że św. Wojciech przed śmiercią przebywał w Ciechanowie⁹. Cześć historyków wysnuła tezę, że święty faktycznie przebywał w Ciechanowie¹⁰, jednak ta koncepcja również była oparta na „mystyfikacji

² S. Suchodolski, *Uwaga, fałszerstwo! O rzekomych znaleziskach denarów z legendą GNEZDWN CIVITAS i innych monet z czasów Bolesława Chrobrego*, „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne”, tom III/IV, s.303-321.

³ Informacje o istnieniu w Ciechanowie rotundy z I. poł XI w. można znaleźć min: M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, Płock 1988, s. 4-6.

⁴ Ibidem, s. 5.

⁵ I. Górska, *Badania sondażowe na Farskiej Górze w Ciechanowie*, „Wiadomości archeologiczne”, t.34/3-4 (1969), s. 436- 442.

⁶ W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie”, t. 58 (2013), nr 2, s. 6-7, pp. 49 i 50.

⁷ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, Poznań 1887, s. 3-5.

⁸ Ibidem.

⁹ K. Raniecki., *Grody świętego Wojciecha, Ciechanów, Cieclocinek, Cieszyn. Nowy pogląd na stare wydarzenia dziejowe na podstawie wykopalisk ciechanowskich*. Ciechanów1936.

¹⁰ M. M. Grzybowski, op. cit, s.4-5.

ciechanowskiej”. Mistyfikacja ciechanowska, czyli sfabrykowanie rzekomego rocznika, którego dopuścił się wspomniany już J. Gaczyński została wyczerpująco opisana przez Henryka Rutkowskiego na łamach *Kwartalnika Historycznego*¹¹, *Studiów Źródłoznawczych*¹² i *Przeglądu Historycznego*¹³. Kazimierz Pacuski, po konsultacjach z mediewistami z IH PAN, uznał, że rzekome odkrycie J. Gaczyńskiego jest mistyfikacją¹⁴. Elżbieta Kowalczyk trafnie podsumowała, że: „horrorem są kolejne brednie(...)powtórzone za ciechanowskim fałszerzem który w poł. XX w. sfabrykował tzw. „rocznik ciechanowski”¹⁵.

Odrzucając wszystkie tezy oparte na mistyfikacji ciechanowskiej, jak i na konfabulacjach J. Gaczyńskiego, o rzekomych badaniach, które miał przeprowadzić E. Majewski, a opierając się jedynie na faktach, czyli na „falsyfikacie mogileńskim”, miejscowym podaniu o rzekomym pobycie św. Wojciecha w Ciechanowie, można domniemywać, że w Ciechanowie w II poł. XI w. powstała drewniana budowla sakralna p.w. św. Wojciecha. Takie domniemanie jest tym bardziej dopuszczalne, że badania archeologiczne prowadzone w Grudusku wydają się potwierdzać informacje zawarte, w tzw. „falsyfikacie mogileńskim”¹⁶. Owa domniemana budowla sakralna byłaby drewnianą kaplicą misyjną.

Do czasu przeprowadzenia badań archeologicznych, w miejscu, gdzie miała znajdować się kaplica św. Wojciecha, nie można wykluczyć, że była to budowla z okresu późniejszego, niż II poł. XI w., jaki też, że nie była to budowla sakralna, ale obronna¹⁷ a istnienie drewnianej kaplicy należy traktować jako domniemanie¹⁸.

2. Kościół i Klasztor Augustianów

¹¹ H. Rutkowski, *Rocznik ciechanowski jako mistyfikacja*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 98 (1991) nr 4, s. 75-82.

¹² H. Rutkowski, *O mistyfikacji ciechanowskiej raz jeszcze*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, t. 39 (2001), s. 139-145.

¹³ H. Rutkowski, *Mistyfikacje Jerzego Gaczyńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. 52 (2011) z. 2. s. 325-335.

¹⁴ K. Pacuski, *Początki osad na obszarze dzisiejszego miasta Ciechanowa w świetle źródeł pisanych*, „Zapiski Ciechanowskie”, t. 8, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów 1992, s. 70.

¹⁵ E. Kowalczyk, (rec) A. i R. Supkowie, *Zamki i warownie ziemi mazowieckiej*, Warszawa 2002, „Rocznik Mazowiecki”, t.15(2003), s.295.

¹⁶ Badania archeologiczne w Grudusku rozpoczęły się 26 czerwca 2010 r. i mają potrwać do czerwca 2012 r. Kieruje nimi Stanisław Petrykowski z firmy Archo-Discover.

¹⁷ W. J. Górczyk, *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia”, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, nr 19 (2011), passim.

¹⁸ W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie”, t. 58 (2013), nr 2, s.6.

Od 1358 r. Ciechanów może się też poszczycić kościołem i klasztorem augustianów sprowadzonych tutaj przez Siemowita III Trojdenowica i jego żonę Eufemię¹⁹. Generałem augustianów w tym czasie był Mateusz de Asculo²⁰ zaś prowincjałem prowincji bawarskiej był Ludwik z Schontal²¹. Konwent ciechanowski należał do prowincji bawarskiej augustianów z siedzibą w Ratyzbonie (polska prowincja powstała dopiero w 1547 r.)²². Prowincja bawarska była prawdopodobnie²³ podzielona na okręgi, konwent ciechanowski wraz z warszawskim i rawskim należał do okręgu mazowieckiego²⁴.

Zakon Eremitów św. Augustyna: *Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Augustini* (potocznie augustianie) powstał w 1256 r. po połączeniu wspólnot eremickich. Został on sprowadzony do Polski z Czech przez Kazimierza Wielkiego w 1342 roku. W 1363 roku Kazimierz Wielki wydał dokument fundacyjny dla klasztoru augustianów w Krakowie. Barnim III Wielki (z dynastii Gryfitów) sprowadził augustianów na Pomorze już w 1331 r. i ufundował klasztor w Policach-Jasienicy Na Mazowsze augustianie przybyli sto lat po powstaniu zakonu.

Zespół klasztorny w Ciechanowie, został usytuowany przy ówczesnym placu targowym²⁵, w rejonie dzisiejszego Skweru Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, wokół którego rozwijało się miasto targowe. Do augustianów należał kościół z przylegającym do niego klasztorem. Augustianie w Ciechanowie są po raz pierwszy

¹⁹ A. Witkowska OSU, *Kościół na Mazowszu Płockim*, „Studia Płockie”, 3/1975, s. 97, T. Żebrowski, *Kościół (XIVw. – pocz. XV w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do roku 1526*, H. Samsonowicz (red.), Pułtusk 2006, s. 462. Natomiast Z. Kratochwil podaje jako datę założenia klasztoru w Ciechanowie 1353 r., co jest niemożliwe, skoro sam przywilej, na mocy którego Siemowit III ufundował klasztor Augustianów w Warszawie, Rawie i Ciechanowie pochodzi z roku 1356. -Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie (1356- 1684)*, „Studia Płockie”, t. 24 (1996), s. 153.

²⁰ Mateusz de Asculo rozpoczął sprawowanie urzędu właśnie w 1358 roku i pozostanie na tym urzędzie przez kolejnych dziesięć lat. – W. Łuszkiewicz, *Kościół św. Katarzyny z klasztorem oo. Augustyanów*, [w:] Biblioteka Krakowska, nr 8 (1898), s.8.

²¹ . G. Uth, *Szkic historyczno- biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 40.

²² Generał augustianów Jan Antoni Abruzzo z Teate zezwolił na separację polskiej prowincji 8 października 1539 r. a 6 lipca 1547 r. wyraził zgodę na utworzenie polskiej prowincji, nakazując zwołanie kapituły prowincjalnej w ciągu czterech miesięcy w celu wyboru prowincjała. Ponadto klasztor polskie miały złożyć generałowi w ofierze 10 dukatów w złocie.- G. Uth, op.cit., s. 103-106.

²³ Podział na okręgi przedstawia Klemens Jantchek i Angelus Hoeggmair OSA na których powołuje się Grzegorz Uth OSA, przy czym Hoeggmair błędnie podaje klasztor w poszczególnych okręgach- co zauważa Grzegorz Uth - konwent ciechanowski zalicza do okręgu polskiego, podobnie jak warszawski i rawski zaś o okręgu mazowieckim pisze tylko, że są tam trzy klasztor i nie wymienia ich z nazwy. Angelus Hoeggmair jest autorem *Catalogus priorum provincialium O.E.S.A. per provinciam totius Germaniae seu Alamaniae, deinde per provinciam Bavariae*.

²⁴ Czasami błędnie podawano, że konwent ciechanowski należał do okręgu polskiego. Tymczasem do okręgu polskiego należały klasztor w Koronie czyli w Krakowie, Olkusz, Książu Wielkim, Wieluniu, Krasnymstawie i Pilźnie. Do okręgu ruskiego należały konwenty w Brześciu Litewskim i Grodnie oraz krótko istniejący konwent parczewski. - G. Uth, op.cit., s. 39.

²⁵ W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, „Notatki Płockie”, t. 58 (2013) nr 4, s. 10.

wzmiankowani w 1372 r. Klasztor w Ciechanowie powstał później, od klasztorów augustianów w Rawie i Warszawie (oba zostały ufundowane w 1356 r.) zapewne dla tego, że, jak wiadomo z kopii przywileju Innocentego VI z 5 VII 1356 r., Siemowit III prosił o zgodę na fundację trzech klasztorów za pośrednictwem cesarza Karola IV²⁶, ale konkretnie określił tylko dwie miejscowości: Rawę i Warszawę, zaś miejsce trzeciej fundacji nie było sprecyzowane, dopiero później wybór padł na Ciechanów²⁷. Aleksandra Witkowska uważa, że to wpływem czeskim należy przypisać sprowadzenia augustianów na Mazowsze²⁸.

Siemowit III nadał Ciechanowowi prawo targu w poł. XIV w. tym samym Ciechanów był już od tego czasu *civitas forensis*²⁹ i w tym samym czasie ufundował klasztor augustianów w mieście targowym³⁰. Był to zamierzony zabieg księcia aby połączyć nadanie prawa targu z fundacją klasztoru³¹. Klasztor ufundowany w mieście targowym miał być czynnikiem wspomagającym rozwój tegoż miasta i faktycznie, w ciągu niespełna pięćdziesięciu lat od nadania przywileju targowego, miasto było na tyle rozwinięte, że Janusz I nadał Ciechanowowi przywilej lokacyjny³². Augustianie więc wydatnie przyczynili się do rozwoju *civitas forensis*. Wynikało to z faktu, że choć formalnie był to zakon eremicki, augustianie oddawali się przede wszystkim nauce, tworząc własną szkołę teologiczną- augustiańską³³ oraz wykształcili trójstopniowy model kształcenia. Jak zauważa Grzegorz Uth, już w XV wieku na kapitule generalnej augustianów zalecano aby zakonnicy zdobywali stopnie naukowe przy czym wyznaczono dokładnie czas jaki należy poświęcić na studia aby oby otrzymać kolejne stopnie naukowe: po czterech latach studiów filozoficznych

²⁶ A. Witkowska OSU, *Kościół na Mazowszu Płockim*, „Studia Płockie”, t. 3 (1975), s. 97. G. Uth, op. cit., s. 63.

²⁷ J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymsko- katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1885, s. 64.

²⁸ A. Witkowska OSU, op. cit.

²⁹ W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, s. 10.

³⁰ Za nadaniem prawa targu w poł. XIV w. przemawia fakt, że w roku 1400, książę Janusz I nadaje miastu prawa miejskie. Jak zauważa J. Wyrozumski: „Z reguły prawo miejskie uzyskiwały osady o dużej akumulacji elementów miejskich, często takie, które już wcześniej korzystały z prawa targowego lub nawet posiadały rodzimy związek ustroju miejskiego”- J. Wyrozumski, *Dzieje Polski Piastowskiej (VIII-1370)*, [w:] *Wielka Historia Polski*, t.2, Kraków 1999, s. 202. Szerzej zagadnienie omówiłem w artykule *Lokacja Ciechanowa*.

³¹ Mniej więcej w tym samym czasie Siemowit III rozpoczął budowę zamku w Ciechanowie. W tym wypadku z badaniami archeologicznymi koresponduje materiał dyplomatyczny. Mianowicie z materiału dyplomatycznego wynika, że Janusz Starszy wystawiał dokumenty w Ciechanowie w roku 1375, 1390 a w roku 1393 cztery dokumenty. Ponadto w samym przywileju lokacyjnym Ciechanowa z roku 1400 jest mowa o podkomorzym ciechanowskim- *Nicolao dicto Skuscha Succamerario Ciechanoviensi*. To sugeruje, że Ciechanów był siedzibą książęcą jeszcze przed rokiem 1400.

³² W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, s. 10.

³³ Z. Kratochwil, op. cit. s. 159.

uzyskiwano stopień kursora, po kolejnych dwóch latach studiów stopień lektora, po dalszych dwuletnich studiach stopień bakałarza i ostatecznie po dziesięciu latach stopień doktora. W XVI wieku czas studiów wydłużono do dwunastu lat³⁴. W zakonie augustianów był zwyczaj aby w spisach zakonników podawać tytuły naukowe³⁵. Już w 1261 augustianie uzyskali katedrę na Uniwersytecie Paryskim, w XV w. na Uniwersytecie Heidenburgu 31 profesorów to augustianie, zaś w tym samym czasie na Uniwersytecie w Erfurcie grono augustiańskich profesorów liczy 70 zakonników³⁶. Zaraz po sprowadzeniu augustianów do Krakowa znajdujemy członków tego zakonu na liście wykładowców i studentów akademii krakowskiej. Do najwybitniejszych uczonych tego zakonu w Polsce należy zaliczyć takich augustianów jak: Jan z Krakowa, Piotra z Krakowa, Maciej Alberti, bł. Izajasz Boner czy astronomowie Walenty Scholar i br. Eneasza współtwórcę almanachu astronomicznego uczelni krakowskiej³⁷. Z. Kratochwil zauważa, że augustianie od początku włączali się w życie umysłowe³⁸. Bonifacy VIII udzielił augustianom zgody na spowiadanie i głoszenie kazań³⁹.

Można przyjąć, że od początku istnienia klasztoru w Ciechanowie, znajdowała się tam szkoła. M.M. Grzybowski i Z. Kratochwil stwierdzają, że w XVIII wieku ciechanowska szkoła augustiańska rywalizowała z łomżyńską i pułtuską⁴⁰.

Konwent augustiański znalazł się po za miastem dopiero po przesunięciu placu targowego, co zapewne miało miejsce w XVII w., po zniszczeniu miasta w czasie „potopu szwedzkiego” choć nie można całkowicie wykluczyć, że nastąpiło to wcześniej po pożarze miasta z roku 1476⁴¹, wówczas to plac targowy przesunięto w rejon dzisiejszego Placu T. Kościuszki⁴² w wyniku czego zespół klasztorny znalazł się

³⁴ G. Uth, op.cit. s.16.

³⁵ Z. Kratochwil, op. cit., s. 159.

³⁶ G. Uth, op. cit., s. 79.

³⁷ Ibidem, s. 78-85. G. Uth zaznacza, że Walenty Scholar albo współpracował z Eneaszem albo pomyłono Eneasza z Walentym. Z całą pewnością Walenty Scholar jest autorem kalendarza z 1497 r., którego dwie karty znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej.

³⁸ Z. Kratochwil, op. cit., s. 159.

³⁹ G. Uth., op. cit., s. 16

⁴⁰ M.M. Grzybowski, *Szkolnictwo w miastach północno- mazowieckich 1795- 1863*, „Studia Płockie”, t. 19-20 (1991-1992), s. 222. Z. Kratochwil, op. cit. s. 159.

⁴¹ W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, s. 10.

⁴² Istnienie od XVII w. placu targowego w rejonie dzisiejszego Placu T. Kościuszki potwierdzają liczne plany miasta, od XIX w. był on nazywany „Zielonym rynkiem”. Nieregularny charakter zabudowy, charakterystyczny dla miast przedlokacyjnych, jest do dzisiaj widoczny zarówno wokół Skweru TON jak i Placu T. Kościuszki – por. H. Bartoszewicz, A. Bartoszewicz, *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztoro 2006. oraz: *Plany przeglądowe miast polskich*, opr. A. Kuncewicz, poz. XIII.

całkowicie po za zespołem miejskim. Wiek XVI był okresem upadku klasztoru ciechanowskiego⁴³. Biskup Wojciech Baranowski relacjonował w 1595 roku, że w Ciechanowskim klasztorze nastąpiło rozluźnienie obyczajów i upadek życia zakonnego, w klasztorze pozostawał tylko jeden zakonnik Należy zaznaczyć, że w 1580 r. we wszystkich polskich klasztorach augustianów było zaledwie 10 kapłanów, było to spowodowane reformacją⁴⁴. Marcin Luter był augustianinem, dlatego odpływ duchowieństwa zakonnego do kościołów protestanckich w największym stopniu dotknął właśnie augustianów. W prowincji saskiej pozostały tylko dwa klasztory, angielska przestała w ogóle istnieć. W końcu XVI wieku przeprowadzono reformę zakonu augustiańskiego wzorując się na reformie karmelitów Teresy z Avila, późniejszej świętej i doktor kościoła. W Hiszpanii reforma zapoczątkowana w klasztorze Telavera de la Reina dała początek augustianom rekolektom (Ordo Recollectorum Sancti Augustini, ORSA)⁴⁵, którzy stali się niezależnym zakonem w 1601 r.⁴⁶ Andres Diaz przeszczepił reformę augustiańską do Włoch dając początek augustianom bosym (Ordo Eremitarum Discalceatorum Sancti Augustini) zatwierdzeni zostali wcześniej od augustianów rekolektów bo w 1599 r.⁴⁷

W Ciechanowie upadek życia zakonnego był widoczny także w następnym stuleciu, bowiem z akt dotyczących życia zakonnego w XVII w. wynika, że w klasztorze ciechanowskim były problemy z dyscypliną. Zofia Kratochwil opisując ten stan rzeczy zauważa, że w 1622 r. księża ciechanowscy i świeccy wnieśli pismo z oskarżeniami o liczne skandale przeciw o. Pawłowi z Przedborza⁴⁸, w 1628 r. kapituła pozbawiła głosu czynnego przeora o. Jana Starczewskiego z powodu niedbalstwa w

⁴³ W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, „Studia Płockie”, t. 14 (1986), s. 166. Idem, *Z przeszłości synodalnej diecezji płockiej*, „Studia Płockie”, t. 13 (1985), s. 114, 122-129.

⁴⁴ Takie dane podaje Z. Kratochwil, op. cit., s. 155. Powołując się w przypisie nr 20 na W. Góralski, *Próba potrydenckiej odnowy Kościoła Płockiego na synodzie 1586*, „Studia Płockie”, t. 11 (1983), s. 223-224. Jednak w wymienionym artykule takich informacji nie ma. Druga pozycja z przypisu nr 20 faktycznie potwierdza, że w Ciechanowie był tylko jeden zakonnik ale brak informacji o liczbie augustianów w Polsce- W. Muller, *Diecezja płocka od poł XVI w. do rozbiorów*, „Studia Płockie” t. 3 (1975), s. 168 (a nie jak podaje Z. Kratochwil s. 162-167). Informacje o zaledwie 10 ojcach w polskich klasztorach za sprawozdaniem prowincjała o. Szymona Mniszka z 20 kwietnia 1582 r. podaje G. Uth, op. cit. s. 107.

⁴⁵ Początkowo używali nazwy augustianie bosy, następnie zmienili na rekolekci. Klasztory wywodzące się z reformy włoskiej pozostaną przy nazwie augustianie bosy i będą oddzielnym zakonem. Zarówno augustianie bosy jak i augustianie rekolekcji nigdy nie dotarli na ziemię polskie.

⁴⁶ Reforma w klasztorze Telavera de la Reina miała początek w 1588 r. Klemens VIII zatwierdził nowy zakon w 1601 r. a w 1620 r. augustianie rekolekcji już mieli trzy prowincje.

⁴⁷ Zakon został zatwierdzony w 1599 r. ale nową regułą augustianów bosych zatwierdził Paweł V w 1629 r. a powtórne zatwierdzenie augustianów bosych miało miejsce w 1931 r. Andres Diaz zmarł w 1596 r.

⁴⁸ Z. Kratochwil, op. cit. s. 158 i 160.

rządach konwentem⁴⁹, nadużyć finansowych dopuścił się także przeor o. Paweł Kwaskowski⁵⁰. Ten ostatni odmówił także stawienia się na kapitułę w 1679 r. i poddania się wyrokowi⁵¹. Augustianie ciechanowscy lekceważyli także zarządzenia biskupie⁵². Jednak faktem jest, że w tym czasie w ogóle był problem z dyscypliną i poziomem intelektualnym kleru w diecezji płockiej, szczególnie wikariuszy⁵³. Warto też dodać, że od końca XVII w. następuje ponowny rozwój klasztoru ciechanowskiego, a także zwiększenie jego roli duszpasterskiej⁵⁴. Ta sytuacja utrzyma się aż do kasaty klasztoru w 1884 r. Jednak należy zaznaczyć, że odbudowa pozycji naukowej i duszpasterskiej nie oznaczała powrotu do pierwotnej obserwacji. W tym okresie konwent ciechanowski został zaliczony już do konwentów o łagodnej obserwacji a podczas wizytacji apostolskiej przeprowadzonej przez Mikołaja Cruseniusa jest mowa wprost o zaniedbaniach w recytacji oficjum⁵⁵.

Podsumowując dzieje klasztoru augustianów ciechanowskich do 1600 r., można założyć, że był to dla Ciechanowa ważny ośrodek naukowy, w mniejszym stopniu duszpasterski. Klasztor augustianów przyczynił się do udanej lokacji w 1400 r. i zapewne istnieniu klasztoru można zawdzięczać fakt, że po lokacji Ciechanowa w roku 1400 ten rejon, starego miasta, nie uległ deurbanizacji⁵⁶.

O pierwszym, drewnianym, kościele i klasztorze augustiańskim możemy niewiele powiedzieć, że względu na brak źródeł. Większość zachowanych materiałów archiwalnych dotyczy dopiero okresu od XVII wieku.

W I poł. XVI w. drewniany kościół został zastąpiony murowanym, orientowanym, jednonawowym z dwiema kaplicami bocznymi⁵⁷. Kościół został wzniesiony z cegły, w niektórych partiach z zendrówki. Otwory maculcowe świadczą, że przy wznoszeniu kościoła posługiwano się rusztowaniami jednosłupowymi. Jak pisze Witold Krassowski: „Wznosząc mury posługiwano się rusztowaniami albo tzw. jednosłupowymi, albo tzw. przewieszonymi. Pierwsze polegały na tym, że wokół wznoszonego budynku co 1,5–2 m wkopywano słupy, do których przywiązywano

⁴⁹ Z. Kratochwil, op. cit. s. 160.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, s.169.

⁵³ Ibidem, 166.

⁵⁴ Ciechanowscy Augustianie prowadzili wówczas duszpasterstwo w Przedwojewie a w 1689 r. otrzymali polecenie przejęcia kościoła św. Małgorzaty w Ciechanowie- Z. Kratochwil, op. cit., s. 159.

⁵⁵ Z. Kratochwil, op. cit., s. 161.

⁵⁶ W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, s. 10.

⁵⁷ W. J. Górczyk, *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, passim.

równoległe do muru belki poziome. Na belkach tych opierano jeden ze skrajów legarów, tzw. maculców, prostopadłych do muru; skraj drugi maculców spoczywał na murze. Po wzniesieniu wyższych partii muru maculce usuwano, a widniejące po nich otwory w murze albo zamurowywano, albo też – co zdarzało się częściej – pozostawiano⁵⁸. Zdaniem I. Galickiej i H. Sygietyńskiej forma kościoła augustiańskiego w Ciechanowie, podobnie jak i ciechanowskiej pseudobazyliki mariackiej, jest pochodną wzorców budowlanych państwa krzyżackiego⁵⁹ a ośmiopolowe sklepienie zakrystii świadczy o tradycjonalizmie warsztatowym⁶⁰. Klasztor ciechanowski do początku XVIII w. pozostawał drewniany, jednopiętrowy⁶¹. Po zniszczeniach spowodowanych wojnami szwedzkimi w kościele rozebrano boczne kaplice, obniżono dach i w takim stanie pozostaje do dzisiaj.

W kościele augustiańskim znajduje się XVI-wieczny krucyfiks reprezentujący wysoki poziom rzeźby gotyckiej⁶². Adeodat Buczkiewicz, prowincjał augustianów, w 1842 r. zapisał o kościele: „był dawniej struktury krzyżackiej, duży krzyż formujący kaplice, teraz przez zniweczenie kaplic stał się podłużnym, o długości łokci 48, szerokości 15, wysokości 15”⁶³. Wcześniejszy opis, który daje przybliżony obraz, kościoła pochodzi z roku 1689. Jest to zapis, w którym Chryzostom Gołębiowski, prowincjał augustianów, zalecił klasztorowi w Ciechanowie: „*ut hortus (...) lignis (vulgo parkan) circumdetur (...) denique Imago Miraculosae BMV ferris (vulgo hakami) de Msecuritate argenteriae providentur*”⁶⁴. Wiemy, zatem, że znajdował się tam cudowny obraz Matki Bożej, że był ogród, który należało otoczyć parkanem, jak i że należy wznieść cegielnię, zapewne na potrzeby napraw kościoła, o konieczności napraw świadczy zalecenie naprawy podłogi. Dzisiaj kościół augustiański pozostaje jednym z dwóch późnogotyckich kościołów które przetrwały w Ciechanowie do czasów obecnych⁶⁵.

3. Kościoły parafialne

a. Kościół parafialny Narodzenia NMP

⁵⁸ W. Krassowski, Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski, t. 2, Warszawa 1990, s. 74.

⁵⁹ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Ciechanów i okolice*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 10, [Województwo warszawskie], z.1, Warszawa: Instytut sztuki PAN, 1977, s. IX.

⁶⁰ I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. X.

⁶¹ Na pocz. XVIII w. zastąpiony murowanym, również jednopiętrowym, na planie prostokąta.

⁶² I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. XV.

⁶³ Cytat za: Z. Kratochwil, op. cit., s. 153.

⁶⁴ Cytat za: Z. Kratochwil, op. cit. s.164, p. 12.

⁶⁵ Od 1977 r. jest siedzibą parafii p.w. św. Tekli prowadzonej przez księży diecezjalnych, sam kościół jest obecnie pod wezwaniem Nawiedzenia NMP. Do zabytkowego wyposażenia kościoła należą późnobarokowy ołtarz i ambona.

Pierwsza wzmianka o parafii ciechanowskiej pochodzi z 1385 roku⁶⁶, drewniany kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP, został wzniesiony w pobliżu grodu kasztelańskiego na farskiej górze, być może w miejscu gdzie stała domniemana XI wieczna drewniana kaplica benedyktyńska.

Ponieważ już w 1254 r. Ciechanów był siedzibą kasztelana ciechanowskiego *Rethiboriusa*⁶⁷, można domniemywać, że kościół został ufundowany już w II poł. XIII w. jako kościół grodowy, być może na miejscu domniemanej misyjnej kaplicy benedyktyńskiej, a w I poł. XIV w. została przy tym kościele erygowana parafia⁶⁸. Na synodzie w 1506 r. biskup Erazm Ciołek powołał dekanat ciechanowski, który należał do archidiakonatu plockiego⁶⁹. Najstarszy zapis wizytacyjny parafii ciechanowskiej pochodzi z 1593 r., wynika z niego, że do parafii ciechanowskiej należało 55 miejscowości⁷⁰. Można przypuszczać, że od XIII do XVI wieku liczba miejscowości należących do parafii ciechanowskiej nie uległa zmniejszeniu⁷¹. Kościół ten spłonął ok. 1476 r.⁷², ze względu na brak jakichkolwiek źródeł nie można nic powiedzieć, o wyglądzie czy wyposażeniu drewnianego kościoła.

b. Pseudobazylika Narodzenia NMP

Na miejscu zniszczonego pożarem kościoła zbudowano w I poł. XVI w. późnogotycki trzynawowy kościół murowany (pseudobazylikę), również maryjny⁷³. Kościół został wzniesiony z cegły, w niektórych partiach wzmocniony zendrówką, w dolnych partiach muru znajdują się głazy narzutowe. Otwory maculcowe, podobnie jak w przypadku kościoła augustianów, świadczą o użyciu rusztowania jednosłupowego. Przy wznoszeniu świątyni zatrudniono jednego z ciechanowskich mistrzów Jana lub Marcina Barana⁷⁴. Pseudobazylika ciechanowska posiada dwie kaplice transeptowe, jak pisze Sygietyńska i Galicka jest to najwcześniejszy w Polsce przykład kaplic

⁶⁶ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii* s. 8, I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. 4 oraz: *Diecezja Płocka – Struktura personalno-administracyjna*, W. Lis (red.), Płock 1978, passim.

⁶⁷ *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, Warszawa 1863, s. 18.

⁶⁸ Galicka i Sygietyńska piszą „kolejne kościoły drewniane zapewne na miejscu pierwotnej kaplicy grodowej”- I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. 4. Wydaje się, że można przyjąć iż parafia została erygowana przy kościele grodowym.

⁶⁹ W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, s. 162. Idem, *Z przeszłości synodalnej diecezji płockiej*, „Studia Płockie”, t. 13 (1985), s. 122.

⁷⁰ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s. 9.

⁷¹ W XIX w. Wincenty Krasieński ufundował kościół w Opinogórze który był filią parafii ciechanowskiej. Ostatecznie, jeszcze w XIX w kościół opinogórski stanie się kościołem parafialnym- W. J. Górczyk, *Kościół i kaplica grobowa Krasieńskich w Opinogórze*, „Studia Mazowieckie”, r. 9/23 (2014) nr 1, s. 104.

⁷² W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, s. 4.

⁷³ I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. IX.

⁷⁴ Ibidem, s. 4.

południowa, św. Anny, została przebudowana już w 1841 r. lub nawet wzniesiona na nowo⁷⁶, ponownie przebudowana w XX w.⁷⁷ Była jeszcze „Niesistniejąca dziś kaplica p.w. Matki Bolesnej wzmiankowana jeszcze w 1740 r.”⁷⁸ Kościół był kryty dachówką nad prezbiterium, zaś w pozostałych partiach gontem, taki stan utrzymał się jeszcze do pocz. XIX w.⁷⁹ Murowana pseudobazylika ciechanowska jest kościołem orientowanym. Konsekwował go w 1551 r. biskup Andrzej Noskowski⁸⁰.

Na podstawie dokumentów w Archiwum Diecezjalnym w Płocku z lat 1598 i 1609 można stwierdzić, że pseudobazylika ciechanowska wsparta była na 11 kolumnach, miała drewniany sufit malowany, na tęczowej belce znajdował się Krucyfiks, posiadała ona 11 ołtarzy z 8 konsekrowanymi portatylami⁸¹, ołtarz główny był rzeźbiony, złożony, w centrum ołtarza znajdowała się figura Matki Bożej z dzieciątkiem na ręku w złotych koronach, w dolnej części ołtarza był przedstawiony Jesse z drzewem przedstawiającym genealogię Jezusa. W kościele była także rzeźbiona ambona okryta kilimem mazowieckim, nie malowane ściany były ozdobione 4 mazowieckimi kobiercami. Kościół posiadał również organy⁸², 2 konfesjonały, czworo drewnianych drzwi. W zakrystii znajdowały się min. 13 srebrnych kielichów, srebrny krzyż, bogate szaty liturgiczne⁸³. Cech ciechanowskich krawców otrzymał od bp płockiego Kazimierza w XV wieku przywilej chowania swoich zmarłych w jednej z kaplic pseudobazyliki w zamian za opiekę i pokrywanie kosztów remontu części kościoła⁸⁴ podobny przywilej posiadał także cech kupców⁸⁵. Również szlachta mogła chować swoich zmarłych w kościele farnym. W filarze nawy znajduje się późnogotycka płyta nagrobna Stanisława Szczurzyńskiego zmarłego w 1556 r. Zdobiona jest postacią rycerza w zbroi i kartuszami z herbami: Ostoja, Bobóg, Lubicz oraz Prawdzic.

⁷⁵ Ibidem, s. X.

⁷⁶ Ibidem, s. 4.

⁷⁷ Od 1913 r. rozpoczęła się przebudowa kościoła wg. Projektu Stefana Szyllera trwała do roku 1920.

⁷⁸ Ibidem, s.5.

⁷⁹ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii.*, s. 41-45.

⁸⁰ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii.*, s. 9.

⁸¹ W okresie późniejszym mogło być nawet 14 ołtarzy, tak wynika z dokumentów wizytacji z lat 1726-1775.

⁸² Po raz pierwszy wzmiankowane w 1591 r. W dokumentach z wizytacji w 1609 r jest mowa już od dwóch organach. Por. Archiwum Diecezjalne Płockie w Płocku, Acta episcopalia, vol. 5, k 81 v.

⁸³ Opis za M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii.* s. 11-12.

⁸⁴ Jednak przywilej ten jest wzmiankowany dopiero w roku 1779.

⁸⁵ Archiwum Diecezjalne Płockie w Płocku, Acta episcopalia, vol. 5, k 81 v.

Kazimierz Raniecki na podstawie „Wykaz przywilejów, dokumentów i aktów kościoła parafialnego w Ciechanowie” z 1784 r., który w okresie dwudziestolecia międzywojennego znajdował się w kancelarii parafii farnej w Ciechanowie, ustalił, że w 1590 r. w Ciechanowie było 15 księży. Proboszczami zaś byli kolejno: w roku 1420 Wawrzyniec (Laurentius)⁸⁶, od 1451 r. Wincenty (Vincentius), od 1476 r. Stanisław z Lipia (Stanislaus de Lipie), kanonik warszawski, od 1514 r. Marcin Ciechanowski (Martinus Ciechanoviensis), od 1533 r. Mikołaj (Nikolaus), kanonik płocki, od 1549 r. Mikołaj Kobylnicki (Nikolaus Kobylnicki), prepozyt warszawski i kanonik płocki, od 1574 r. Jan Sokolnicki⁸⁷. Przy ołtarzach ufundowano dwie altarie: św. Anny i św. Wawrzyńca. Były one tak dobrze uposażone, że jak pisze M. Grzybowski: ”wielu miejscowych duchownych ubiegało się o ich posiadanie”⁸⁸. Jest to drugi, obok kościoła augustianów, późnogotycki kościół który przetrwał w Ciechanowie do czasów współczesnych.

Można się zastanawiać, dlaczego postanowiono wybudować murowany kościół w tym miejscu. Wbrew pozorom ta decyzja wcale nie była oczywista. Od 1400 roku Ciechanów posiada prawa miejskie, ale nowo lokowany Ciechanów został przeniesiony 900 m na północ od *civitas forensis* (miasta targowego)⁸⁹ – w pobliże zamku książęcego. Tym samym w Ciechanowie zaistniała dość ciekawa sytuacja: ośrodek kultu znalazł się po za miastem. Miasto otrzymało regularny układ, charakterystyczny dla miast lokowanych. Wzniesiono w jego obrębie kościół p.w. św. Małgorzaty, jest on wzmiankowany już w 1427 r. Wydaje się, że bardziej oczywiste byłoby nawet nie wybudowanie nowego kościoła w mieście ale przeniesienie parafii do już istniejącego kościoła św. Małgorzaty.

Możliwe, że decyzja o odbudowaniu kościoła parafialnego na wzgórzu farnym, a nie w obrębie lokowanego miasta, miała podkreślać autonomię proboszcza w stosunku do władz miejskich Ciechanowa. Przemawia za tym fakt, że już w 1420 roku mieszczanie ciechanowscy zawarli układ z Wawrzyńcem (Laurentiusem), kanonikiem płockim i proboszczem ciechanowskim, w którym zapisano min: „(...) *Quomodo inter se parte ab utaque laudaverunt, disposurent et concluderunt, quod nullus Praesbiter*

⁸⁶ *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, Warszawa 1863, s. 344.

⁸⁷ Na podstawie „Wykaz przywilejów, dokumentów i aktów kościoła parafialnego w Ciechanowie” z 1784 r. K. Raniecki, *Ciechanów dawniejszy (kościóły i dobra kościelne)*, „Kronika Ciechanowska”, Ciechanów 1930-1932.

⁸⁸ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s.29.

⁸⁹ Dokument lokacyjny Ciechanowa z 1400 r.: *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, s. 343 (VIII).

Victricus vel Ecclesiasticus in potestate et obedientia Plebani existens, nullum Oppidum Ciechanowiensis pro injurijs, vel debitis quibuscunque ad iudicium Spirituale trachere debet, vel citare, sed ipse Plebanus et Consules debent et unicuique sedere tam Spirituali quam saeculari Personae justitiam ministrare(...)"⁹⁰.

Z dokumentu wynika, że w 1 poł. XV wieku proboszcz ciechanowski widział konieczność uregulowania prawnego spraw związanych z jurysdykcją sądową. Pośrednio można wnosić, że skoro dokument ów powstał, to musiało wcześniej dochodzić do konfliktów, lub co najmniej nieporozumień, pomiędzy władzami miejskimi a proboszczem. O rosnącej roli mieszczaństwa ciechanowskiego w tym czasie świadczy fakt, że już w 1442 r. burmistrz jest wybierany spośród trzech kandydatów wskazanych przez mieszczan ciechanowskich⁹¹. Ponad to można zauważyć, że mieszczanie nie przywiązują większej wagi do kościoła parafialnego-wizytacje potwierdzają, że mieszczanie nie łożą na utrzymanie i konieczne remonty kościoła. Kościół parafialny z czasem będzie funkcjonował jako kościół szlachecki- to tam właśnie będą się odbywały sejmiki szlacheckie a kościołem miejskim będzie kościół św. Małgorzaty.

c. Kościół św. Piotra

Zapewne tuż po pożarze kościoła parafialnego wzniesiono drewniany kościół p.w. św. Piotra, który jest po raz pierwszy wzmiankowany w 1598 r., jako najstarszy kościół parafialny w Ciechanowie⁹², co sugeruje, że musiał on być wzniesiony jeszcze przed budową murowanej pseudobazyliki konsekrowanej w 1551 r. Lokalizacja kościoła św. Piotra jest nie pewna. Można domniemywać, że kościół ten znajdował się albo w pobliżu placu targowego wokół którego funkcjonowało miasto targowe (dzisiejszy Skwer TON)⁹³. Wówczas kościół ten znajdowałby się w pobliżu kościoła augustianów, być może w rejonie wyznaczonym przez dzisiejsze ulice Orylską i Augustiańską. Jest też możliwe, że kościół ten znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie spalonego kościoła, i grodu kasztelańskiego, w pobliżu miejsca gdzie dzisiaj jest plebania kościoła farnego w rejonie dzisiejszej ulicy Grodzkiej, lub w rejonie dzisiejszej ulicy Ściegiennego. Nie można też wykluczyć, że przesunięcie placu targowego z terenu dzisiejszego Skweru TON w rejon dzisiejszego Placu

⁹⁰ *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, Warszawa 1863, s. 344.

⁹¹ *Ibidem*, s. 345.

⁹² M. M. Grzybowski *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s.85.

⁹³ W. J. Górczyk, *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, passim.

T. Kościuszki nastąpiło już po pożarze miasta ok.1476 r., wówczas to możliwe jest, że kościół p.w. św. Piotra został wzniesiony w pobliżu Placu T. Kościuszki. Jednak brak badań archeologicznych, jak i brak źródeł pisanych uniemożliwia postawienie jednoznacznej hipotezy odnośnie lokalizacji kościoła św. Piotra.

Wydaje się, że kościół ten pełnił funkcję sakralną tylko tymczasowo, do czasu wzniesienia pseudobazyliki. Argumentem przemawiającym za tą hipotezą jest to, że poza wzmianką z 1598 r. jest tylko wzmianka, że w I poł. XVIII w. była to ruina a w 1800 r. ruina tego kościoła została rozebrana⁹⁴. Za tym, że był to kościół tymczasowy przemawia także zapis z wizytacji z 1678, że jest to kościół „bez żadnych zapisów i funduszy na utrzymanie”⁹⁵.

Patrymonium kościół ten zawdzięcza dacie przywileju lokacyjnego Ciechanowa. W dokumencie lokacyjnym widnieje: „*Actum et datum in Wschegrad Feria Tertia proxima post festum Petri ad vincula apostoli glorii(...)*”⁹⁶. Czyli dokument lokacyjny został wystawiony po święcie Piotra Apostoła. Zapewne to właśnie tutaj należy upatrywać genezy obioru św. Piotra za patrona miasta. Św. Piotr jako patron święta, w którym Ciechanów otrzymuje prawa miejskie, staje się patronem nowo lokowanego miasta. Tego patrona mieszczanie następnie obierają jako godło w swoim herbie⁹⁷ i tenże apostoł staje się patronem nowego kościoła⁹⁸. Fakt, że po pożarze drewnianego kościoła parafialnego nie zdecydowano się przenieść siedziby parafii do kościoła św. Małgorzaty, ale wznieść tymczasowo kościół św. Piotra, może potwierdzać, że zaistniały jakieś względy (o czym była mowa wcześniej), które sprawiły, że proboszcz niechętnie zapatrywał się na przenoszenie kościoła parafialnego, nawet tymczasowo, do miasta. Prawdopodobnie wezwanie św. Piotra, patrona miasta i święta w którym miasto otrzymało przywilej lokacyjny, ma też przypominać mieszczanom, gdzie

⁹⁴ W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, s.5.

⁹⁵ Cytat za: K. Raniecki, *Ciechanów dawniejszy(kościoły i dobra kościelne)*,

⁹⁶ Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, s.343 nr 8.

⁹⁷ Skoro Ciechanów stał się miastem lokowanym, posiadał kompetencje stanowienia i wykonywania prawa, to potrzebował pieczęci do uwierzytelniania aktów prawnych. Najstarsza pieczęć Ciechanowa pochodzi z dokumentów z roku 1482, ma ona średnicę 55mm. Kolejna, mniejsza pieczęć (o średnicy 40 mm) znajdowała się na dokumentach z 1508,1513, 1515 i 1517r. Niestety, na żadnym z odcisków pieczęci aż do roku 1533 nie da się odczytać ani godła ani legendy. Pierwszy wyraźny odcisk pieczęci miasta Ciechanowa pochodzi z roku 1533, powtarza się ona na dokumentach z 1536 i 1553 r. Ma ona średnicę 24 mm, widać już wyraźnie godło, w polu pieczęci jest postać św. Piotra ukazana prawie do kolan, trzymająca klucz zębem do góry w lewej ręce, w przypadku tej pieczęci brak jest legendy- W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, s. 3-7.

⁹⁸ Ibidem, s.6.

d. Mansjonarie

W roku 1503 została erygowana Mansjonaria Matki Bożej Bolesnej, przez biskupa margarytańskiego, sufragana włocławskiego, dziekana kolegiaty pułtuskiej Aleksandra z Mszczyna⁹⁹. Mansjonarze byli to księża, którzy min. na mocy specjalnego funduszu byli zobligowani do codziennego odśpiewania *Officjum Parvum de BMV*.

Mansjonaria ciechanowska jest wzmiankowana w roku 1764: *Mansionaria et horum praepositus cursus B.V.M. in hac ecclesia parochiali Ciechanoviensi est fundata, erecta et approbata a Vincetio Przerembski luna 27 Novembris 1503*¹⁰⁰. Wydaje się, że Mansjonaria Matki Bożej Bolesnej była erygowana przy kościele św. Piotra, a dopiero od konsekracji murowanego kościoła mariackiego w 1551 r. istniała już przy tymże kościele. 14 marca 1586 roku z fundacji Stanisława Śmiecińskiego erygowano w Ciechanowie Mansjonarie Drogi Krzyzowej czyli Męki Pańskiej już przy pseudobazylice mariackiej¹⁰¹. Oba kolegia mansjonarskie miały liczne nadania obejmujące ziemię, dziesięciny pieniężne, zapisy na majątkach a także przywileje (jak prawo wolnego połowu ryb w Łydyni)¹⁰². Obie mansjonarie zostały przyłączone do probostwa w 1816 r.¹⁰³

4. Kościół św. Małgorzaty

W roku 1400 Książę Janusz nadał prawa miejskie Ciechanowowi i przeniósł miasto 900 m na północ od *civitas forensis*. Przeniesienie Ciechanowa na nowe miejsce było konieczne, ponieważ teren wokół placu targowego¹⁰⁴, ze względu na naturalne ukształtowanie terenu, nie nadawał się do regularnej zabudowy, co jest konieczne w przypadku miast lokowanych na prawie niemieckim. Ponadto nowe miasto zostało lokowane w pobliżu siedziby książęcej.

Wówczas to pojawiła się potrzeba, budowy nowej świątyni. Wydaje się, że ta potrzeba mogła wynikać bardziej z chęci podkreślenia zamożności miasta i niezależności mieszczan od proboszcza, niż realnej potrzeby posiadania jeszcze jednej

⁹⁹ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s.28-29.

¹⁰⁰ Cytat z wizytacji z 1764 r za M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s.28-29.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem

¹⁰⁴ Zarówno teren wokół Skweru TON, jak i teren wokół Placu T. Kościuszki nie nadaje się do regularnej zabudowy.

świętyni. W tym czasie funkcjonowały dwa kościoły: Farny mariacki i kościół augustiański co zapewne całkowicie pokrywało zapotrzebowanie mieszkańców zarówno miasta jak i *civitas forensis*, których ogólna liczba nie przekraczała ok. 2 tys. mieszkańców. Na Mazowszu żadne miasto w tym okresie nie liczyło więcej niż 2 tys. mieszkańców, należy przy tym pamiętać, że w XV w. w Polsce dominowały małe ośrodki miejskie: Kraków w tym czasie liczył 15-18 tys. mieszkańców, Lwów – 10 tys., a Poznań i Lublin po 4-5 tys.¹⁰⁵

Kościół p.w. św. Małgorzaty, wzniesiono w rejonie dzisiejszej ulicy 17 Stycznia. Na taką lokalizację kościoła św. Małgorzaty wskazują wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych w rejonie ulicy 17 Stycznia, przeprowadzonych przez Marka Piotrowskiego, wówczas to: „(...) zadokumentowano profile archeologiczne. W jednym z nich odsłonięto potężne fundamenty kamienne z zaprawą wapienną, które mogły być pozostałością, lokalizowanego w tej okolicy, kościoła p.w. św. Małgorzaty”¹⁰⁶. Przy kościele św. Małgorzaty znajdował się cmentarz, na którego ślady natrafiono w grudniu 1998 r. podczas wspomnianych ratowniczych badań wykopaliskowych¹⁰⁷.

Kościół ten jest wzmiankowany już w 1427 r. Jak wskazują wyniki ratowniczych badań archeologicznych, oraz źródła pisane, był to kościół murowany, kryty gontem. Główny ołtarz był ołtarzem św. Małgorzaty (po pożarze kościoła przeniesiony do kościoła farnego¹⁰⁸), był też ołtarz św. Anny¹⁰⁹. W kościele znajdowały się organy, wizytacja z roku 1764 mówi o przeniesieniu organów z kościoła św. Małgorzaty do kościoła farnego, ma to związek z pożarem tego pierwszego¹¹⁰. Do kościoła należał ogród i plebania, wizytacja z 1678 r., opisuje ten kościół jako murowany, spalony po najeździe szwedzkim (1657 r.), bez dachu, zaś ogród z domem dla księdza nie posiada ogrodzenia, z tej samej wizytacji wynika, że znajdowała się przy kościele św. Małgorzaty dzwonnica z dwoma dzwonami¹¹¹. Z tekstu wizytacji nie można określić,

¹⁰⁵ K. Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370-1506)*, [w:] *Wielka Historia Polski*, t. 3, Kraków 1999, s. 162-163. Największym miastem w Polsce w roku 1500 był Gdańsk z liczbą ludności ok 30 tys. (jednak do roku 1454 Gdańsk był po za Koroną). Ibidem.

¹⁰⁶ „*Informator Archeologiczny 1998*”, red. Dorota Csáky, Hanna Zaborowska, Michał Bugaj, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, R.32 (2009), s. 225.

¹⁰⁷ Zabezpieczono wówczas kilka szkieletów ze średniowiecznego cmentarza- Ibidem.

¹⁰⁸ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s. 23.

¹⁰⁹ K. Raniecki, op. cit., K. Raniecki pisał to na podstawie: „Wykaz przywilejów, dokumentów i aktów kościoła parafialnego w Ciechanowie” z 1784 r., który znajdował się w kancelarii parafii farniej w Ciechanowie.

¹¹⁰ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s. 26.

¹¹¹ K. Raniecki, op. cit.

czy była to budowla jednonawowa czy trzynawowa, choć bardziej prawdopodobne wydaje się, że była to budowla jednonawowa, być może z kaplicami. Na podstawie tych opisów, co prawda pochodzących z lat późniejszych niż 1600 r., możemy przypuszczać, że kościół św. Małgorzaty był główną świątynią lokowanego miasta od 1427 r. do pożaru w 1657 r.

Należy zaznaczyć, że nie ma dokumentów pisanych potwierdzających, że był to kościół parafialny. Lista proboszczów, przytaczana wcześniej¹¹², wskazuje, że w Ciechanowie był tylko jeden proboszcz, a więc kościołem parafialnym byłaby tylko fara. M. M. Grzybowski uważa, że kościół św. Małgorzaty był kościołem niekonsekwentnym¹¹³.

Można domniemywać, że kościół św. Małgorzaty był fundacją miejską, choć nie można wykluczyć, że była to fundacja książęca¹¹⁴. Patronka kościoła św. Małgorzata Antiocheńska jest jedną z *Virgines Capitales* obok św. Katarzyny Aleksandryjskiej, św. Doroty i św. Barbary. Początki kultu św. Małgorzaty na ziemiach polskich sięgają XII wieku ale rozkwit kultu przypada właśnie na wiek XV.

Przy kościele funkcjonowało bractwo literackie. Bractwo to ma związek z apokryficznym listem Maryi do mieszkańców Messyny¹¹⁵. W Messynie zrodziła się pobożność do Madonna della Lettera (Matki Bożej od Listu). Właśnie od słowa *Lettera* pochodzi określenie „literackie” w nazwie bractwa. Bractwa literackie do Polski dotarły za sprawą królowej Bony i były powszechne w miastach polskich, można tutaj wspomnieć choćby o bractwie literackim w Krośnie od 1523 r., w Warszawie od 1547 r. czy w Poznaniu przy kościele św. Wojciecha zatwierdzone w 1571 r. i Krakowie przy kościele Bożego Ciała. Kościół św. Małgorzaty pozostaje kościołem miejskim. Funkcjonuje jeszcze po wojnach szwedzkich pomimo iż w Ciechanowie pozostały zaledwie 53 domy, a w końcu XVII w. miasto liczyło niespełna czterystu mieszkańców¹¹⁶. Jeszcze w roku 1678 r. kościół św. Małgorzaty

¹¹² „Wykaz przywilejów, dokumentów i aktów kościoła parafialnego w Ciechanowie” z 1784 r.

¹¹³ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*, s. 86.

¹¹⁴ T. Żebrowski, *Kościół (XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, red. H. Samsonowicz, t. 1, Pułtusk 2006, s. 485.

¹¹⁵ Autentyczności listu bronił św. Piotr Kanizjusz a zwalczał kard. Cezary Baroniusz, bliski współpracownik św. Filipa Neri. Baroniusz stanął na czele kongregacji Oratorian. Na polecenie Grzegorza XIII dokonał rewizji katalogu męczenników czego owocem jest *Martyrologium Romanum*, 1586. Ostatecznie list został uznany przez Kościół za apokryf, co bynajmniej nie przerwało kultu Madonny della Lettera, który kwitnie w Messynie i okolicy po dziś dzień.

¹¹⁶ S. Pzyra, *Dziewięć wieków Ciechanowa*, [w:] *Milenium Ciechanowa. Materiały z sesji popularno-naukowej 11 i 12 grudnia 1965*, Ciechanów 1969, s.25. oraz R. Małowiecki, *kalendarium urbanistyczne dziejów Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” t. 10 (2000). s. 146.

został wyremontowany¹¹⁷. Jednak wyludnienie miasta sprawiło, że funkcjonowanie tego kościoła traci sens. W 1689 r. augustianie otrzymali polecenie przejęcia kościoła św. Małgorzaty¹¹⁸. Kościół w latach 80- tych XVIII w. popadał w ruinę. Jeszcze w XVIII w., po pożarze, ocalałe wyposażenie przeniesiono do kościoła farnego, a ostatecznie kościół św. Małgorzaty rozebrano z końcem XVIII w.

5. Kościół św. Ducha

O kościele św. Ducha można nie wiele powiedzieć. Najprawdopodobniej erygowany w 1553¹¹⁹ roku, od XVIII wieku była to już tylko ruina, rozebrana ostatecznie po 1797 roku. Możliwe, że przy kościele funkcjonował cmentarz, być może także hospicjum, Podczas prac remontowych na ulicy Warszawskiej w roku 2009 znaleziono trzy szkielety¹²⁰, co być może potwierdza istnienie cmentarza przy kościele św. Ducha. Ustalono także przebieg miejskiej fosy biegnącej prostopadle do osi ulicy oraz pozostałości murowanych budynków i drewnianej zabudowy¹²¹. Kościół św. Ducha, być może, znajdował się w pobliżu bramy głównej, w rejonie dzisiejszej ulicy Warszawskiej w okolicach posesji nr 27 a.

Niestety nigdy nie natrafiono na ślady tego kościoła, więc nie można z całą pewnością stwierdzić, w którym miejscu się znajdował. Pierwsza wzmianka dotycząca tego kościoła pochodzi z 1632 r. jest to zapis 100 tynfów na dobrach Kobyłanki¹²². W 1705 r. rektorat kościoła przejął ks. Tomasz Krupiński¹²³

6. Kaplica zamkowa św. Stanisława

Ciechanów stał się siedzibą książąt mazowieckich prawdopodobnie już za czasów Siemowita III Trojdenowica, który wzniósł tu, na mokradłach nad rzeką Łydynią, zamek nizinny, była to budowla drewniana¹²⁴. Janusz I Siemowitowic przebudował

¹¹⁷ M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkic z dziejów parafii*. s. 85.

¹¹⁸ Z. Kratochwil, op. cit. s.159.

¹¹⁹ Zdaniem R. Małowieckiego kościół ten istniał już w 1538 r.- R. Małowiecki, op.cit., s.143-158.

¹²⁰ Archeolog Magda Włodarska, która nadzorowała te badanie stwierdził, że: „Zachowały się częściowo dwa, a właściwie trzy, bo z jednego pozostała tylko noga, szkielety”- „Tygodnik Ciechanowski”, nr 49 (2009).

¹²¹ Nadzór archeologiczny nad przebudową ulicy Warszawskiej sprawował Wojewódzki Konserwator Zabytków.

¹²² „Wykaz przywilejów, dokumentów i aktów kościoła parafialnego w Ciechanowie” z 1784 r- K. Raniecki, *Ciechanów dawniejszy (kościoły i dobra kościelne)*, „Kronika Ciechanowska”, Ciechanów 1930-1932.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴W latach 2006-2008 Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Warszawa na zlecenie Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie prowadziło prace archeologiczne. Kierownikami byli: M. J. Piotrowski, Maciej Czarnecki, Rafał Maciszewski i Zbigniew Miecznikowski. Datowanie pali drewnianych użytych w konstrukcji ostrogi drewniano-ziemnej osłaniającej przyczółek mostowy przy bramie południowej, zamykają się w datach 1377-1410. -

zamek ojcowski w 1 poł XV w., była to już budowla murowana z cegły, o kształcie regularnego czworoboku o wymiarach 48m na 57m. z dwiema basztami flankującymi-wschodnią i zachodnią¹²⁵, a w latach 20 XV w. wzniesiono na dziedzińcu murowaną siedzibę książęcą¹²⁶. Zamek ciechanowski stanowił siedzibę Janusza I Siemowitowica zapewne jeszcze przed rokiem 1400. Wskazuje na to treść dokumentu lokacyjnego Ciechanowa z tego właśnie roku, gdzie jest już mowa o podkomorzym ciechanowskim: *Nicolao dicto Skuscha Succamerario Ciechanoviensi*¹²⁷.

Na zamku ciechanowskim, co najmniej od 1454 r., była kaplica p.w. św. Stanisława. Kaplica ta, opisywana w lustracjach zamku ciechanowskiego powstała nie wcześniej niż w latach 20-tych XV w., kiedy wzniesiono na dziedzińcu murowaną siedzibę książęcą. Możliwe, że wcześniej na zamku również była kaplica dla potrzeb książęcych. Kaplica św. Stanisława znajdowała się na drugim piętrze siedziby książęcej tzw. „Wielkiego Domu”, który zajmował północną część dziedzińca¹²⁸.

W roku 1454 jest wzmiankowany kapelan zamkowy w Ciechanowie¹²⁹. Kaplica w lustracjach zamku ciechanowskiego z 1549 i 1609¹³⁰ opisywana jako nieużywana: (...) kaplica z żelazną kratą, nie ma strojów i sprzętów do odprawiania mszy (1549 r.), *Kapliczka S: Stanisława pusta prawie (...) nie masz w niej nic. (...) jeno goły ołtarz* (1609 r.). W lustracjach z roku 1580 znajduje się tylko zapis: „*W zamku mieści się kaplica o jednym ołtarzu*”¹³¹.

Można przyjąć, że kaplica zamkowa służyła przede wszystkim samemu księciu i jego dworowi. Po wygaśnięciu mazowieckiej linii Piastów i przyłączeniu Mazowsza do Korony, kaplica zamkowa traci sens istnienia. Dlatego nie dziwi, że już w poł. XVI w.

„Zamek w Ciechanowie – Przeszłość na nowo odkryta” (Wystawa), Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 19 lutego do 6 kwietnia 2009, komisarz wystawy: mgr Artur Sierosławski.

¹²⁵ Pierwsze zachowane wzmianki o zamku ciechanowskim pochodzą z 1429 r., dotyczą zaś rachunków budowlanych przygotowanych dla księcia przez jego architekta, mistrza Niklosa. *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV – XVI w., t.1, (księga nr 333)*, wyd. A. Włodarski, “Mon. iuris.” V, Warszawa 1918, s. 3.

¹²⁶ „Zamek w Ciechanowie – Przeszłość na nowo odkryta” (Wystawa), Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 19 lutego do 6 kwietnia 2009, komisarz wystawy: mgr Artur Sierosławski.

¹²⁷ Dokument lokacyjny Ciechanowa z 1400 r.: *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, s. 343 (VIII).

¹²⁸ A. Wołosz, *Ze studiów nad zamkiem książęcym w Ciechanowie*, „Ciechanowskie Studia Muzealne”, t. 1(1988), s. 32.

¹²⁹ Archiwum Diecezjalne Płockie w Płocku, Acta episcopalia, vol. 5, k 81 v.

¹³⁰ AGAD ASK dz. XLVI 139, k 27-29 (501-503) oraz AGAD Zakroczymskie Grodzkie Wieczyste, nr 73 k. 261-262.

¹³¹ Lustracja zamku w Ciechanowie A.D. 1580, za: W.H. Gawrecki, *Wiadomości o zamku w mieście Ciechanowie*, 1843, s. 7-8. Lustracji dokonano gdy zamek przekazywano wraz z jurysdykcją starosty ciechanowskiego Krzysztofowi Niszczycyemu.

jest nie używana. Po śmierci Janusza III Konradowica, ostatniego z Piastów mazowieckich, zamek w Ciechanowie po 1547 r. stał się własnością królowej Bony (jako oprawa wdowia). Władczyni poddała go przebudowie w stylu renesansowym¹³². Jednak jak widać z, cytowanej wcześniej, lustracji z 1549 r. przebudowa nie spowodowała likwidacji kaplicy zamkowej, jednak była ona już nieużywana. Wydaje się, że można przyjąć, że kaplica pełniła funkcje sakralne tylko, gdy królowa Bona przebywała w Ciechanowie, ostatecznie Ciechanów opościła w 1556 r.¹³³ Kiedy zamek stał się częścią uposażenia starostów ciechanowskich, wówczas kaplica zamkowa straciła sens istnienia. W tym czasie także sam zamek popadał w ruinę, co prawda jeszcze w 1646 r. zatrzymała się w nim Maria Ludwika Gonzaga¹³⁴, ale już wtedy był ruiną¹³⁵, aż ostatecznie w 1792 r. rozebrano Dom Wielki, wraz ze znajdującą się w nim kaplicą i inne budynki znajdujące się na dziedzińcu.

Podsumowanie.

W omawianym okresie w Ciechanowie wzniesiono siedem świątyń, wliczając w to domniemaną kaplicę benedyktyńską i kaplicę zamkową oraz drewniane kościoły mariacki i augustiański w XVI w. zastąpione murowanymi. Do dnia dzisiejszego przetrwały tylko dwa późnogotyckie kościoły z XVI w., pseudobazylika i kościół augustiański. Oba w zmienionej nieco formie. W kościele mariackim cały wystój wewnętrzny, łącznie z sufitem został zmieniony na przestrzeni od XIX do XX w. a także zewnętrzna elewacja od strony południowej. W kościele augustiańskim zmianie uległo wnętrze oraz rozebrano obie nawy boczne, obniżono dach. Znana jest też lokalizacja dwóch dalszych świątyń, czyli kościoła św. Małgorzaty i kaplicy zamkowej p.w. św. Stanisława. Można domniemywać lokalizacji hipotetycznej kaplicy benedyktyńskiej. Zaś w przypadku kościołów św. Piotra i św. Ducha, lokalizacja pozostaje tylko w sferze przypuszczeń. Kościoły te nie mają tak istotnej roli w życiu religijnym miasta. Pierwszy stanowi kościół szpitalny a drugi zostaje wzniesiony jako budowla tymczasowa na czas budowy murowanej fary. Z dokumentów zachowanych w archiwach można wnosić, że w omawianym okresie istniała w Ciechanowie tylko jedna parafia, aczkolwiek od XV w. do XVII w. główną świątynią miasta, obok kościoła parafialnego, był kościół św. Małgorzaty. Topografia

¹³² W. J. Górczyk, *Ciechanów- zarys dziejów*, passim.

¹³³ A. Wołosz, op. cit., s.31.

¹³⁴ Ibidem. s. 32.

¹³⁵ Zachował się zapis, w którym opisano, że Maria Ludwika Gonzaga wraz z dworem, nie mogła spać z powodu grasujących w zamku szczurów- Ibidem.

sakralna Ciechanowa jest ściśle powiązana z rozwojem przestrzennym miasta. Przy grodzie kasztelańskim funkcjonuje kościół grodowy w późniejszym czasie parafialny. W mieście targowym zostaje założony zespół klasztorny augustianów, co ma istotny wpływ na rozwój miasta targowego i przyczynia się do lokacji miasta. Od lokacji miasta, która miała miejsce w 1400 r. miejsce kultu pozostaje po za miastem a w mieście lokowanym powstają kościoły św. Małgorzaty i św. Ducha. Mieszczkański ośrodek kultu będzie stanowić kościół św. Małgorzaty zaś kościół farny stanie się szlacheckim ośrodkiem kultu. Ośrodki te są oddalone od siebie o około 900 m. Centrum życia religijnego dworu książęcego będzie kaplica św. Stanisława. Można zauważyć, że topografia sakralna stanowi odbicie topografii stanowej.

Bibliografia

A. Źródła

AGAD ASK dz. XLVI 139, k 27-29 (5001-503)

AGAD Zakroczymskie Grodzkie Wieczyste, nr 73 k. 261-262

Archiwum Diecezjalne Płockie w Płocku, Acta episcopalia, vol. 5, k 81 v.

Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, Warszawa 1863,

Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV – XVI w., t.1, (księga nr 333), wyd. A.

Włodarski, "Mon. iuris." V, Warszawa 1918.

B. Opracowania

Baczkowski Krzysztof, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370-1506)*, [w:] *Wielka Historia Polski*, t. 3, Kraków 1999.

Bartoszewicz Agnieszka, Bartoszewicz Henryk, *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieyszтора 2006.

Diecezja Płocka – Struktura personalno-administracyjna, W. Lis (red.), Płock 1978.

Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna, *Ciechanów i okolice*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 10, [Województwo warszawskie], z.1, Warszawa: Instytut sztuki PAN 1977.

Gawrecki Wincenty Hipolit, *Wiadomości o zamku w mieście Ciechanowie*, „Kolumb” t.2 (1828) nr 9.

Grzybowski Michał Marian, *Szkolnictwo w miastach północno- mazowieckich 1795-1863*, „Studia Płockie”, t. 19-20 (1991-1992), s. 215-229.

Góralski Wojciech, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, „Studia Płockie”, t. 14 (1986), s. 159- 186.

Góralski Wojciech, *Z przeszłości synodalnej diecezji płockiej*, „Studia Płockie”, t. 13 (1985), s.113-131.

Góralski Wojciech, *Próba potrydenckiej odnowy Kościoła Płockiego na synodzie 1586*, „Studia Płockie”, t. 11 (1983),s. 229- 255.

Górczyk Wojciech Jerzy, *Kościół i kaplica grobowa Krasińskich w Opinogórze*, „Studia Mazowieckie”, r. 9/23 (2014) nr 1, s. 103-111.

Górczyk Wojciech Jerzy, *Lokacja Ciechanowa*, „Notatki Płockie”, t. 58 (2013) nr 4, s. 8-12.

Górczyk Wojciech Jerzy, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie”, t. 58 (2013) nr 2, s. 3-7.

Górczyk Wojciech Jerzy, *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia” Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie, nr 19 (2011).
<http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/2280> (dostęp 02.06. 2016).

Górska Irena, *Badania sondażowe na Farskiej Górze w Ciechanowie*, „Wiadomości archeologiczne”, t. 34/ 3-4 (1969), s.436- 442.

Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1, Poznań 1887.

„Informator Archeologiczny 1998”, red. Dorota Csáky, Hanna Zaborowska, Michał Bugaj, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, R. 32/ (2009).

Kratochwil Zofia, *Augustianie w Ciechanowie (1356- 1684)*, „Studia Płockie”, t. 24 (1996), s.151-166.

Krassowski Witold, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 2, Warszawa 1990.

Łuszkiewicz Władysław, *Kościół św. Katarzyny z klasztorem oo. Augustyanów*, [w:] Biblioteka Krakowska , nr 8, Kraków 1898.

Małowiecki Ryszard, *kalendarium urbanistyczne dziejów Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” t. 10 (2000), s.11-20.

Muller Wiesław, *Diecezja płocka od poł XVI w. do rozbiorów*, „Studia Płockie” t. 3 (1975), s. 153-226.

Pacuski Kazimierz, *Początki osad na obszarze dzisiejszego miasta Ciechanowa w świetle źródeł pisanych*, „Zapiski Ciechanowskie”, t. 8 (1992), s. 70-76.

Pzyra Stanisław, *Dziewięć wieków Ciechanowa*, [w:] Milenium Ciechanowa. Materiały z sesji popularno- naukowej 11 i 12 grudnia 1965, Ciechanów 1969, s. 12-30.

Raniecki Kazimierz, *Grody świętego Wojciecha, Ciechanów, Ciechocinek, Cieszyn. Nowy pogląd na stare wydarzenia dziejowe na podstawie wykopalisk ciechanowskich*. Ciechanów 1936.

Raniecki Kazimierz, *Ciechanów dawniejszy (kościół i dobra kościelne)*, „Kronika Ciechanowska”, Ciechanów 1930-1932.

Rutkowski Henryk, *Rocznik ciechanowski jako mistyfikacja*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 98 (1991) nr. 4, s. 75-82.

Rutkowski Henryk, *O mistyfikacji ciechanowskiej raz jeszcze*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, t. 39 (2001), s. 139- 143.

Rutkowski Henryk, *Mistyfikacje Jerzego Gaczyńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. 52, zesz. 2.(2011), s. 325-335.

Suchodolski Stanisław, *Uwaga, fałszerstwo! O rzekomych znaleziskach denarów z legendą GNEZDVN CIVITAS i innych monet z czasów Bolesława Chrobrego*, „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne”, tom 3/4 (1999), s. 303-321.

Uth Grzegorz OSA, *Szkic historyczno- biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.

Witkowska Aleksandra OSU, *Kościół na Mazowszu Płockim*, „Studia Płockie”, t. 3 (1975), s.85- 98.

Wołosz Artur K. F., *Ze studiów nad zamkiem książęcym w Ciechanowie*, „Ciechanowskie Studia Muzealne”, t. 1 (1988), s. 23-54.

Wyrozumski Jerzy, *Dzieje Polski Piastowskiej (VIII-1370)*, [w:] Wielka Historia Polski, t.2, Kraków 1999.

„Zamek w Ciechanowie – Przeszłość na nowo odkryta” (Wystawa), Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 19 lutego do 6 kwietnia 2009, komisarz wystawy: mgr Artur Sierosławski.

Żebrowski Tadeusz, *Kościół (XIV w. – pocz. XV w.)*, [w:] Dzieje Mazowsza do roku 1526, H. Samsonowicz (red.), Pułtusk 2006.

